

รูปแบบการอนุรักษ์วัฒนธรรมการแสดงท้องถิ่นชุมชนมอญ เกาะเกร็ด จังหวัดนนทบุรี

บุญศิริ นิยมทัศน์^{1*} สุพจน์ แสงเงิน² ฉันทนา สุรัสวดี³ และ ชนัย วรรณะลี⁴

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาบริบทศึกษาบริบทวัฒนธรรมการแสดง 2) ศึกษารูปแบบวัฒนธรรมการแสดง 3) พัฒนารูปแบบการอนุรักษ์วัฒนธรรมการแสดง 4) ประเมินรูปแบบการอนุรักษ์วัฒนธรรมการแสดง ประชากรที่ใช้ในการเก็บข้อมูล คือ ชาวบ้านในชุมชนมอญ เกาะเกร็ด 3 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านลาดเกร็ด บ้านเสาธงทอง และบ้านโอง่าง จำนวน 40 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย แบบสัมภาษณ์ แบบสอบถาม ตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า และวิเคราะห์ข้อมูลโดยค่าสถิติ ร้อยละ และการวิเคราะห์เนื้อหา

ผลการวิจัย พบว่า 1) การแสดงท้องถิ่นมี 6 ชุด ได้แก่ รำมอญ 12 เพลง เพลงเจ้าขาว ระบายบ้านไกล การละเล่นสะบ้า การละเล่นทะแยมอญ และรำเจ้าพ่อหนุ่ม 2) รูปแบบการแสดงแต่ละประเภทประกอบด้วยการร้อง การรำ และการเล่นในเทศกาล พิธีการที่แตกต่างกัน 3) ผลการพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์วัฒนธรรมการแสดงท้องถิ่น โดยจัดกระบวนการฝึกหัดกำหนดเป็น 3 ชั้น ได้แก่ ชั้นพื้นฐาน ชั้นมาตรฐาน และชั้นเบ็ดเตล็ด 4) ผลการประเมิน โดยจัดอบรมเชิงปฏิบัติการทดลอง พบว่า เห็นด้วยกับรูปแบบการอนุรักษ์วัฒนธรรมการแสดงท้องถิ่นร้อยละ 79.66

คำสำคัญ : รูปแบบการอนุรักษ์ การแสดงท้องถิ่น มอญเกาะเกร็ด

^{1*} นักศึกษาปริญญาเอก สาขาการศึกษาเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น โครงการฝึกกำลังเพื่อการเปิดสอนระดับปริญญาเอก มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร

E-mail : tim24995@hotmail.com

² รองศาสตราจารย์ ประจำคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร

³ รองศาสตราจารย์ ประจำคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร

⁴ อาจารย์ประจำ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ กรมศิลปากร

The Model of Local Cultural Performance of Mon Community in KohkredNonthaburi Province

**Bunsiri Niyomthat^{1*} Supot Sengngern² Chantana Surasawadee³
and Chanai Vannadee⁴**

Abstract

The research aimed to 1) study the context of Mon local cultural performance 2) study the model of local cultural performance of Mon community 3) develop the model of Mon's local cultural performance conservation and 4) evaluate the models of local cultural performance of Mon community in KohKred, Nonthaburi Province. The population of this research was 40 people of the 3 villages in Kohkred i.e. ; Ban Lad Kred, Ban Sao Tong Thong and Ban Ong - Ana. The research instruments ; was personal interview questionnaire. The data was analyzed by the statistics percentage value, and the content analysis.

The results were as follows : 1) there were 6 local performances consisting of Mon Dance, Pleng Chao Khaw, Rabam Ban Klai, Sa Bah, Ta Yae Mon and Ram Choa Ponum. 2) The model of each performance consisted of the background, and the elements of show procedure. 3) The development of model conservation was divided into 3 levels; the basic level, standard level, and the miscellaneous level. 4) The evaluation of the model showed that the model of local cultural performance conservation was effective with 79.66%.

Keywords : Model of Conservation, Local Performance, Mon in Kohkred

^{1*} Ph.D. Candidate, The Doctor of Philosophy Program in Locality Development, The Consortium of Philosophy, Phranakhon Rajabhat University
E-mail address : tim 24995 @ hotmail.com

² Assoc. Prof., Faculty of Humanities and Social Sciences, Phranakhon Rajabhat University

³ Asst. Pro., Faculty of Humanities and Social Sciences, Phranakhon Rajabhat University

⁴ Bunditpatanasilpa institute, The Finearts Department

ความเป็นมาของปัญหา

วัฒนธรรมเป็นมรดกของชาติที่มีผลต่อความเป็นไทยและชาติไทย ดังพระราชดำรัสที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้พระราชทานกระแสพระราชดำรัส ในพิธีเปิดปีแห่งการรณรงค์เพื่อส่งเสริมและรักษาวัฒนธรรมไทย ณ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย วันศุกร์ที่ 22 เมษายน 2538 ว่า

“ชาติไทยของเรามีความเจริญด้านศิลปวัฒนธรรม จรรยา และศิลปวัฒนธรรมอันครบถ้วนทุกสาขาที่สืบทอดต่อเนื่องกันมาแต่บรรพกาล สิ่งเหล่านี้เป็นสมบัติล้ำค่า และเป็นนิมิตหมายสำคัญอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นความเป็นชาติไทย คนไทยแตกต่างจากชาติอื่น คนอื่น จึงเป็นสิ่งที่คนไทยจึงต้องศึกษาให้เห็นแจ้งถึงคุณค่า และพยายามถนอมรักษาไว้ด้วยความรู้ ความสามารถ และความฉลาดรอบคอบเพื่อมิให้ต้องสูญหายหรือแปรสภาพไปในทางเสื่อม ในการนี้ ทุกคนจะต้องทราบแก้ไข โดยตระหนักว่าการศึกษาและรักษาวัฒนธรรมไทย แท้จริงก็คือการจรรโลงรักษาอิสรภาพและความเป็นไทยของชาติไทยและความเป็นไทยของแต่ละคนไว้นั่นเอง” (สามารถ จันทรสุรีย์ และคณะ. 2541 : 10)

วัฒนธรรมเป็นเอกลักษณ์ของชาติและเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นความแตกต่างของคนในสังคมที่ต่างกัน วัฒนธรรมจึงเป็นสิ่งที่เหนี่ยวรั้งให้คนในชาติเดียวกันเกิดความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน นอกจากนั้นวัฒนธรรมยังเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นคนในชาติได้รู้จักและเข้าใจคนในชาติด้วย วัฒนธรรมจึงมีความสำคัญต่อประเทศเป็นอันมาก จึงมีความจำเป็นที่

ทุกประเทศจะต้องทะนุบำรุงรักษาและเผยแพร่วัฒนธรรมประจำชาติ ให้มีความมั่นคงและยั่งยืนอยู่ตลอดไป ถ้าวัฒนธรรมของชาติใดเสื่อมลงก็อาจแสดงให้เห็นถึงความเสื่อมของชาตินั้นได้หนทางหนึ่งด้วย

ชนชาติมอญเป็นชนชาติหนึ่ง ซึ่งมีภูมิสำเนาในประเทศไทยในปัจจุบัน โดยมีหลักฐานก่อนประวัติศาสตร์กล่าวถึงมอญเป็นชนชาติที่มีความเจริญรุ่งเรืองทางด้านวัฒนธรรมและศาสนาที่สุดชาติหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

วัฒนธรรมการแสดงท้องถิ่นของมอญที่เป็นส่วนหนึ่งของมหรสพในงานพระราชพิธีของไทย ได้แก่ รำมอญ 12 เพลง และมีการแสดงท้องถิ่นในชุมชนมอญเกาะเกร็ดคือรำเจ้าพ่อหนุม การละเล่นสะบ้า การเล่นทะเลยมมอญ ระบายบ้านไกล เพลงเจ้าขาว

จากการลงพื้นที่ศึกษาดูงานเก็บข้อมูลตำบลเกาะเกร็ด อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี สัมภาษณ์พระครูวิมลธรรมมาภรณ์ (เสนห์ ปรางโร) เจ้าอาวาสวัดปรมัยยิกาวาสวรวิหาร คุณพิศาล บุญผูก คนไทยตัวอย่างตำบลเกาะเกร็ด คุณมะลิ วงศ์จำนงค์ ศิลปินตัวอย่าง ตำบลเกาะเกร็ด ความสามารถทางด้านนาฏศิลป์มอญ คุณทวีวรรณ สงวนนาม ข้าราชการบำนาญ ความสามารถด้านการขับร้อง คุณบุญศรี โพธิ์ใหญ่ อดีตครูสอนเครื่องปั้นดินเผาและแม่เพลงเจ้าขาว ผู้ใหญ่บ้านและชาวบ้านในชุมชน 10 คนอย่างไม่เป็นทางการ จากการศึกษาพบว่า ชุมชนมอญเกาะเกร็ด ขาดความรู้ความเข้าใจในศิลปะทางด้านการแสดงท้องถิ่นมอญ ขาดการมีส่วนร่วมในกิจกรรมประเพณี เนื่องจาก

สภาพสังคม สิ่งแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไป อันเนื่องจากภาวะทางเศรษฐกิจ ประชาชนในอดีตประกอบอาชีพภายในเกาะ ปัจจุบันเข้ารับราชการ และค้าขายนอกเกาะมากขึ้น ประกอบกับความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี เครื่องมือสื่อสารมากขึ้น รับชมการแสดงวัฒนธรรมตะวันตกทางโทรทัศน์มากขึ้น เล่นเกมจากคอมพิวเตอร์มากขึ้น เยาวชนไม่มีโอกาสรับการถ่ายทอดจากผู้ใหญ่อย่างในอดีต ปัจจุบันจำนวนมอญรำมีจำนวนลดน้อยลง และเป็นผู้อาวุโสที่มีอายุมากขึ้น

จากเหตุผลดังกล่าวจึงเป็นแรงจูงใจให้ผู้วิจัยเห็นความสำคัญในการอนุรักษ์วัฒนธรรมที่มีคุณค่าและกำลังจะสูญหาย โดยหารูปแบบการอนุรักษ์วัฒนธรรมการแสดงท้องถิ่นของชุมชน เชื้อสายมอญเพื่อให้ได้องค์ความรู้ที่สามารถนำไปใช้ทำประโยชน์ในการศึกษาเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นและเป็นการคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนเชื้อสายมอญ โดยอาศัยหลักฐานทางเอกสาร ตำรางานวิจัย การสัมภาษณ์ การสังเกตการณ์ และการมีส่วนร่วม กับชุมชน

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1. ศึกษาบริบทวัฒนธรรมการแสดงท้องถิ่นชุมชนมอญเกาะเกร็ด จังหวัดนนทบุรี

2. ศึกษารูปแบบวัฒนธรรมการแสดงท้องถิ่นชุมชนมอญเกาะเกร็ด จังหวัดนนทบุรี

3. พัฒนารูปแบบการอนุรักษ์วัฒนธรรมการแสดงท้องถิ่นชุมชนมอญเกาะเกร็ด จังหวัดนนทบุรี

4. ประเมินรูปแบบการอนุรักษ์วัฒนธรรมการแสดงท้องถิ่นชุมชนมอญเกาะเกร็ด จังหวัดนนทบุรี

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์และพัฒนา รูปแบบ สรุปได้ว่า การพัฒนารูปแบบมีขั้นตอนในการดำเนินงานแตกต่างกันไป แต่โดยทั่วไปแบ่งออกเป็น 4 ขั้นตอน คือ 1) บริบทรูปแบบวัฒนธรรมด้านการแสดงท้องถิ่น 2) โครงสร้างรูปแบบการอนุรักษ์วัฒนธรรมด้านการแสดงท้องถิ่น 3) พัฒนารูปแบบการอนุรักษ์การแสดงท้องถิ่น 4) ประเมินผลหลังนำรูปแบบไปใช้งานจริง ส่วนรายละเอียดในแต่ละขั้นตอนมีการดำเนินการอย่างไรขึ้นอยู่กับลักษณะและกรอบแนวคิด ซึ่งเป็นพื้นฐานในการพัฒนารูปแบบนั้น

วัฒนธรรมการแสดงท้องถิ่น หมายถึง รำมอญ 12 เพลง เพลงเจ้าขาว ระบำบ้านไกล การละเล่นสะบ้า การเล่นเกมมอญ และรำเจ้าพ่อหนุ่ม (บุญศิริ นิยมทัศน์. 2550 : 18-25) ดังภาพที่ 1-6

ภาพที่ 1 รำมอญ 12 เพลง

ภาพที่ 2 เพลงเจ้าขาว

ภาพที่ 3 ระบำบ้านไกล

ภาพที่ 4 การเล่นสะบ้า

ภาพที่ 5 การเล่นทะเลยมมอญ

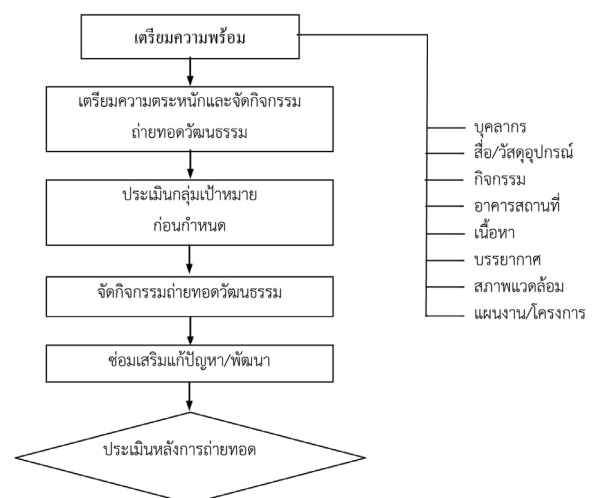
ภาพที่ 6 ระบำเจ้าพ่อหนุ่ม

ภาพที่ 1 - 6 วัฒนธรรมการแสดงท้องถิ่นชุมชนมอญ เกาะเกร็ด
ที่มา : บุญศิริ นิยมทัศน์

แนวทางการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น
ให้สัมฤทธิ์ผล 5 วิธี 1) สำรวจ ควรสำรวจงานด้านวัฒนธรรมมีอะไรบ้าง 2) จัดเก็บรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ จากงานวัฒนธรรมท้องถิ่นที่ได้สำรวจไว้แล้วให้ครบถ้วนชัดเจน 3) ศึกษางานวัฒนธรรมจากข้อมูลที่ได้เก็บและรวบรวมมาแล้วให้มีความรู้และความเข้าใจอย่างถ่องแท้ 4) สืบทอดงานวัฒนธรรมบางอย่างจำเป็นต้องอาศัยการสืบทอดด้วยเพื่ออนุรักษ์และเผยแพร่ 5) ส่งเสริมเผยแพร่และอนุรักษ์เหมาะสมกับการดำเนินชีวิต (ยงยุทธ ชีรศิลป์. 2537 : 87-88)

กระบวนการขั้นตอนการถ่ายทอดทางวัฒนธรรม เป็น กรอบแนวคิดการส่งเสริมวัฒนธรรมการแสดงให้มีความสำคัญกับชุมชนด้วยการส่งเสริมร่วมคิด ร่วมทำในรูปแบบหรือหลากหลายจัดกิจกรรม

อย่างต่อเนื่องตามความพร้อมของชุมชนโดยจัดกระบวนการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมได้ ดังภาพที่ 7

ภาพที่ 7 กระบวนการขั้นตอนการถ่ายทอดวัฒนธรรม
ที่มา : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2551 : 60)

แนวคิดทางด้านนาฏศิลป์

เป็นหลักทฤษฎีสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับนาฏศิลป์ประเภทอื่นโดยนำสิ่งที่ดี ทำให้การแสดงประสบความสำเร็จ เพื่อมากำหนดเป็นหลักเกณฑ์ในการฝึกหัดและการแสดงของตนที่ถูกต้องประกอบด้วย

1. นาฏยศาสตร์ เป็นตำราฟ้อนรำของอินเดีย ซึ่งกล่าวเป็นมุขปาฐะ คือ การถ่ายทอดด้วยปากเปล่า และสั่งสมมานานหลายศตวรรษ ก่อนการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร

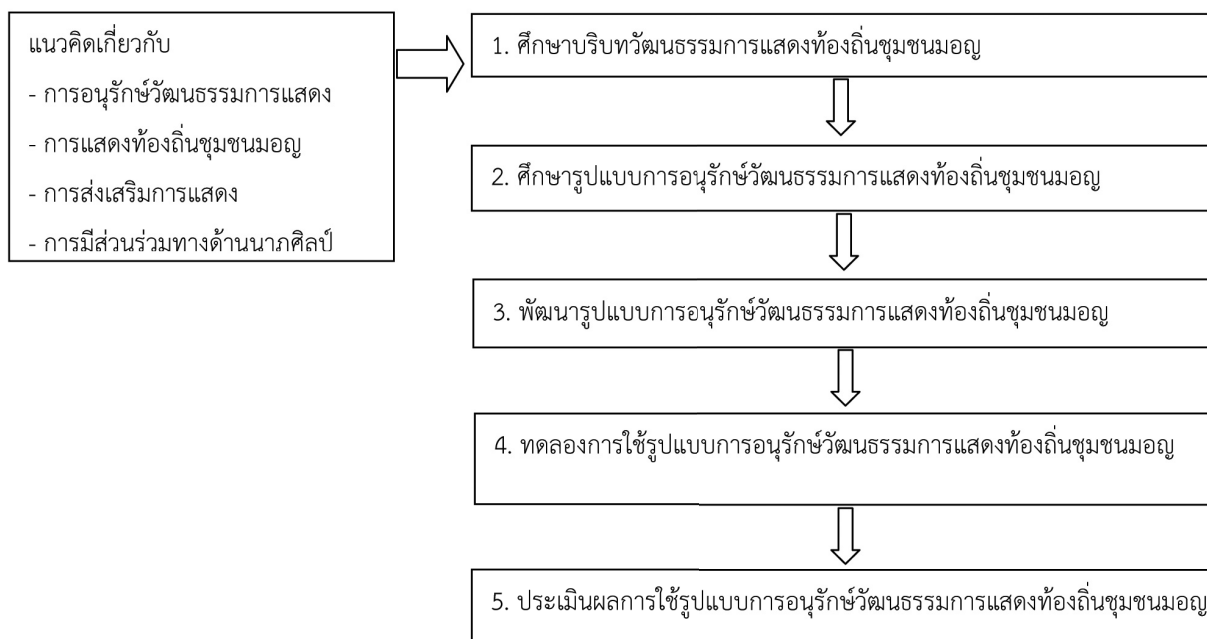
2. ทฤษฎีโพเอติก เป็นรากฐานนาฏศิลป์ในโลกตะวันตกแพร่หลายในโลกตะวันออก โดยมีการเลียนแบบและแสดงออกด้วยการพูดการเขียนและแสดงท่าทาง ดนตรีใช้จังหวะและการผสมผสาน

ของเสียง ส่วนการฟ้อนรำใช้ฟ้างจังหวะเท่านั้น (สุรพล วิรุฬห์รักษ์. 2543 : 69-88)

3. แนวคิดทางด้านนาฏศิลป์ว่าด้วยการฝึกหัด เพื่อให้ท่าร่าอ่อนช้อยถูกต้องตามแบบกระบวนท่ารำสัมพันธ์กับทำนองโดยแบ่งรูปแบบการฝึกหัด 2 ชั้น ได้แก่ 1) การฝึกหัดเบื้องต้น คือ การเตรียมความพร้อมของร่างกาย 2) การฝึกหัดมาตรฐาน คือ การฝึกหัดอย่างมีระบบ เป็นการรำรำที่มีแบบแผน

จากการทบทวนวรรณกรรม และศึกษาเอกสารงานวิจัย ผู้วิจัยสรุปเป็นกรอบแนวคิดการวิจัยเพื่อนำไปสู่การวิจัยพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์วัฒนธรรมการแสดงท้องถิ่นชุมชนมอญ เกาะเกร็ด จังหวัดนนทบุรี

กรอบแนวคิดในการวิจัย

ภาพที่ 8 กรอบแนวคิดการวิจัย รูปแบบการอนุรักษ์วัฒนธรรมการแสดงท้องถิ่นชุมชนมอญ เกาะเกร็ด จังหวัดนนทบุรี

วิธีดำเนินการวิจัย

เป็นการวิจัยโดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ และเชิงปริมาณ โดยมีขั้นตอนการดำเนินงาน 4 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาบริบทและวิเคราะห์ วัฒนธรรมและการแสดงท้องถิ่น มีการดำเนินงาน ดังนี้

1. การศึกษาจากเอกสาร ได้แก่ ตำรา หนังสือ งานวิจัย และบทความที่เกี่ยวข้องเพื่อกำหนดกรอบแนวคิดการวิจัยโดยการตรวจสอบความเชื่อถือในเชิงความคิด ทฤษฎี พิจารณาเปรียบเทียบศึกษาวิเคราะห์เอกสารเรื่องเดียวกันจากแหล่งต่าง ๆ ของข้อมูล

2. การวิจัยภาคสนาม มีรายละเอียดดังนี้

2.1 สัมภาษณ์ผู้นำและตัวแทนในชุมชนมอญ บ้านลัดเกร็ด บ้านเสาธงทอง บ้านโอง่าง ตำบลเกาะเกร็ด จำนวน 7 คน ใช้วิธีการเลือกแบบเจาะจง ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน เจ้าอาวาส วัดปรมย์ยิกาวาสวรวิหาร ครูสอนรำมอญ ภูมิปัญญาชาวบ้านด้านรำมอญ ด้านประติมากรรม และชาวบ้านในชุมชน

2.2 วิธีการสัมภาษณ์ ใช้การสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ ไม่กำหนดเวลาในการสัมภาษณ์ มุ่งเน้นคำตอบตามประเด็นที่กำหนด โดยจดบันทึกรายละเอียดและบันทึกเสียง

2.3 วิธีการสังเกตพฤติกรรมการณ์มีส่วนร่วมของชุมชน ด้านการแสดงท้องถิ่น โดยใช้กล้องถ่ายรูปและการบันทึกเสียง

3. การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) (สุภางค์ จันทวานิช, 2539 : 23)

4. วิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหาตามประเด็นที่กำหนดไว้ โดยวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานและภาคสนาม นำมาสรุปเป็นภาพลักษณะของการแสดงท้องถิ่น เป็นปัจจัยที่มีผลต่อการสร้างรูปแบบวัฒนธรรมการแสดงท้องถิ่น

ขั้นตอนที่ 2 การศึกษารูปแบบวัฒนธรรมการแสดงท้องถิ่น ได้แก่ รำมอญ 12 เพลง เพลงเจ้าขาว ระบำบ้านไกล การเล่นตะแยมมอญ รำเจ้าพ่อหนุ่ม และการละเล่นสะบ้า จุดมุ่งหมายเพื่อให้ได้รูปแบบวัฒนธรรมการแสดงท้องถิ่น นำไปพัฒนารูปแบบมีวิธีการดำเนินการดังนี้

1. นำข้อมูลในขั้นตอนที่ 1 มาวิเคราะห์และสรุปสาระสำคัญ ได้แก่ การแสดงท้องถิ่นชุมชนมอญ เกาะเกร็ดทั้ง 6 ประเภท องค์ประกอบของรูปแบบแสดงแต่ละประเภท และกระบวนการถ่ายทอดการแสดง เพื่อนำมาสรุปและสร้างรูปแบบวัฒนธรรมการแสดงท้องถิ่นโดยใช้หลักการพัฒนารูปแบบศิลปะการแสดง ประกอบด้วย ขั้นตอนการดำเนินการงานการปฏิบัติกิจกรรมการแสดง แบ่งเป็นขั้นพื้นฐานขั้นมาตรฐาน และขั้นเบ็ดเตล็ด โดยมีคู่มือการดำเนินงานและเกณฑ์การประเมินผล

2. เครื่องมือในการวิจัยเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

2.1 กลุ่มตัวอย่าง เป็นประชาชนเชื้อสายมอญ จำนวน 40 คน มีคุณสมบัติ ได้แก่ อายุตั้งแต่ 50 ปีขึ้นไป มีภูมิลำเนาอยู่ในชุมชนมอญ 3 หมู่บ้าน และเคยร่วมกิจกรรมของชุมชน

2.2 แบบสอบถาม แบ่งประเด็น 3 ด้าน ได้แก่ ด้านพฤติกรรม ด้านวัฒนธรรมการแสดง และด้านการอนุรักษ์ โดยผ่านการตรวจสอบจาก

ผู้ทรงคุณวุฒิ

2.3 แบบสัมภาษณ์ปลายเปิด โดยการ
จดบันทึก

2.4 แบบสังเกต แบบมีส่วนร่วม บันทึก
เหตุการณ์ความรู้สึกร่วมของชุมชน

3. การวิเคราะห์ข้อมูล ส่งผลแบบสอบถาม
โดยใช้สถิติความถี่และร้อยละ ประมวลผล และนำ
ข้อมูลสัมภาษณ์และสังเกตวิเคราะห์ข้อมูลประกอบ
พรรณาวเคราะห์

ขั้นตอนที่ 3 การพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์
วัฒนธรรมการแสดงท้องถิ่น วิธีดำเนินการสร้าง
รูปแบบการอนุรักษ์วัฒนธรรมการแสดงท้องถิ่น
เพื่อนำไปทดลองมีขั้นตอนดังนี้

1. นำผลการวิเคราะห์ขั้นตอนที่ 2 ศึกษา
รูปแบบวัฒนธรรมการแสดงท้องถิ่นชุมชนมอญ
เกาะเกร็ด ที่ควรอนุรักษ์ มี 4 ประเภท ได้แก่ รำมอญ
12 เพลง เพลงเจ้าขาว ระบำบ้านไกล และการละเล่น
สะบ้า

2. สร้างรูปแบบนำทฤษฎีและแนวคิดทาง
ด้านนาฏศิลป์ จัดลำดับการฝึกหัด ได้ 3 ชั้น คือ
ขั้นพื้นฐาน ขั้นมาตรฐาน และขั้นเบ็ดเตล็ด

3. จัดประชุมกำหนด 1 วัน เพื่อพิจารณา
รูปแบบและความเหมาะสมของรูปแบบ
เชิญผู้เชี่ยวชาญด้านละ 1 คน ด้านตรวจสอบ
เครื่องมือ ด้านพฤติกรรมการจัดกิจกรรมการแสดง
และด้านประเมินวัฒนธรรม ประกอบด้วย ประชาชน
ที่มีส่วนร่วมกิจกรรม 4 คนในประเด็น ดังนี้

1.1 สร้างเครื่องมือทำการวัด 2 ประเด็น
ได้แก่ ความเหมาะสมของขั้นตอนการฝึกหัด และ
ผลปฏิบัติกิจกรรมการแสดงของผู้ใช้รูปแบบ

3.2 กำหนดกลุ่มตัวอย่างและคุณสมบัติ

3.3 การประเมินผลการสร้างรูปแบบ

3.4 การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ
ใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ตาม
ประเด็นที่กำหนดไว้

ขั้นตอนที่ 4 การประเมินรูปแบบการ
อนุรักษ์วัฒนธรรมการแสดงท้องถิ่น เป็นการดำเนิน
การทดลองใช้รูปแบบและประเมินประสิทธิภาพของ
รูปแบบจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาปัญหาและอุปสรรค
ของการใช้รูปแบบ วิธีการดำเนินการดังนี้

1. ทดลองใช้รูปแบบการอนุรักษ์วัฒนธรรม
การแสดงท้องถิ่นชุมชนมอญ โดยดำเนินการดังนี้

1.1 กลุ่มตัวอย่าง 30 คน ประกอบด้วย
นักเรียนและนักศึกษามีภูมิลำเนาอยู่ในตำบล
เกาะเกร็ด

1.2 จัดเตรียมเอกสาร จัดทำแผนการ
ทดลอง

1.3 จัดประชุมชี้แจงให้ความรู้และ
อบรมเชิงปฏิบัติการ

1.4 จัดทำหนังสือราชการเกี่ยวกับ
สถานที่และวิทยากร

2. ดำเนินการทดลอง ประกอบด้วย เอกสาร
อุปกรณ์การแสดง ในการอบรมเชิงปฏิบัติการ
แบบสอบถาม 2 ฉบับ ได้แก่ แบบสอบถามก่อน
ทำการอบรมเชิงปฏิบัติการและแบบประเมินหลังการ
อบรมเชิงปฏิบัติการ

3. การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพโดยวิธี
การวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานและภาคสนาม และเชิง
ปริมาณโดยใช้สถิติค่าเฉลี่ยร้อยละ

ผลการวิจัย

ตอนที่ 1 ผลการศึกษาข้อมูลพื้นฐาน พบว่า การแสดงท้องถิ่นชุมชนมอญเกาะเกร็ด มีลักษณะวิธีการแสดงที่เป็นเอกลักษณ์ของคนโดยการถ่ายทอดผ่านประเพณีวัฒนธรรม การแสดงมี 6 ประเภท ใช้ในงานมงคลและอวมงคล ในพิธีกรรม ซึ่งอยู่ในชุมชนมอญ บ้านลัดเกร็ด บ้านเสาธงทอง และ บ้านโอง่าง ได้แก่ รำมอญ 12 เพลง เพลงเจ้าขาว ระบำบ้านไกล และการละเล่นสะบ้า การเล่นทะเลมอญ และรำเจ้าพ่อหนุ่ม การแสดงแต่ละประเภทแสดงปีละ 1-2 ครั้ง และบางประเภทไม่มีแสดง อันเนื่องมาจากขาดการบริหารจัดการความรู้ในการถ่ายทอดลักษณะวิธีการฝึกหัดและแรงจูงใจให้เห็นความสำคัญเอกลักษณ์ของมอญ

ตอนที่ 2 ผลการศึกษารูปแบบวัฒนธรรมการแสดงท้องถิ่น พบว่า การแสดงท้องถิ่นทั้งสิ้น 6 ประเภท มีรูปแบบดั้งเดิม รูปแบบปรับเปลี่ยน และรูปแบบการพัฒนา ผลการวิเคราะห์เครื่องมือ 2 แบบ ดังนี้

1. การสัมภาษณ์ ชุมชนต้องการฝึกหัด รำมอญ 12 เพลง และสามารถสร้างรายได้กับชุมชน อันดีบรอง การละเล่นสะบ้า เพลงเจ้าขาว ระบำบ้านไกล ส่วนรำเจ้าพ่อหนุ่มเป็นพิธีกรรมไม่ต้องฝึกหัดแต่ควรอนุรักษ์

2. แบบสอบถามแสดงผลทั้ง 2 ด้าน ได้แก่ ด้านพฤติกรรมส่วนร่วมเห็นด้วยร้อยละ 82.05 ด้านวัฒนธรรมการแสดงเห็นด้วยร้อยละ 87.5 และด้านการอนุรักษ์เห็นด้วยร้อยละ 90.75

ผลการวิเคราะห์รูปแบบวัฒนธรรมการ

แสดงท้องถิ่น ที่ควรฝึกหัด มี 4 ประเภท ได้แก่ รำมอญ 12 เพลง เพลงเจ้าขาว ระบำบ้านไกล และการละเล่นสะบ้า โดยจัดลำดับ ขึ้นการฝึกหัด 3 ชั้น ได้แก่ ชั้นพื้นฐาน ชั้นมาตรฐาน และชั้นเบ็ดเตล็ด

ตอนที่ 3 ผลการพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์วัฒนธรรมการแสดงท้องถิ่น ดำเนินการดังนี้

1. นำผลการวิเคราะห์รูปแบบวัฒนธรรมการแสดงท้องถิ่น จัดลำดับความสำคัญ และลำดับการฝึกหัดโดยอาศัยแนวคิดทฤษฎีทางนาฏศิลป์ ดังภาพที่ 9 โดยจำลองหลักการพัฒนารูปแบบศิลปะการแสดงท้องถิ่นชุมชนมอญเกาะเกร็ด

2. จัดประชุม โดยเชิญบุคลากร 3 ท่าน ประกอบด้วยผู้เชี่ยวชาญด้านวัฒนธรรมการแสดงท้องถิ่น ทางด้านตรวจสอบเครื่องมือ ด้านข้อมูลและการประเมิน ประชาชนในชุมชน 4 ท่าน เพื่อนำหลักการพัฒนารูปแบบศิลปะการแสดงท้องถิ่น จัดลำดับขั้นตอนการฝึกหัด แบ่งไว้ 3 ชั้น ได้แก่ ชั้นพื้นฐาน ชั้นมาตรฐาน และชั้นเบ็ดเตล็ด

2.1 ชั้นพื้นฐาน หมายถึง การฝึกหัดสระกล่ามเนื้อ การทรงตัว การเคลื่อนไหว การกระเียบเท้า การก้าวเท้า และลีลา

2.2 ชั้นมาตรฐาน หมายถึง การฝึกหัดท่า รำมอญ 12 เพลง มีท่ารำประจำเพลงและมีความหมายของท่ารำ

2.3 ชั้นเบ็ดเตล็ด หมายถึง การฝึกหัด ร้องรำและเล่น ได้แก่ เพลงเจ้าขาว ระบำบ้านไกล และการละเล่นสะบ้า

3. กำหนดกลุ่มตัวอย่างทำการทดลองใช้รูปแบบเยาวชน จำนวน 30 คน ระดับการศึกษา ประถม

ศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษา

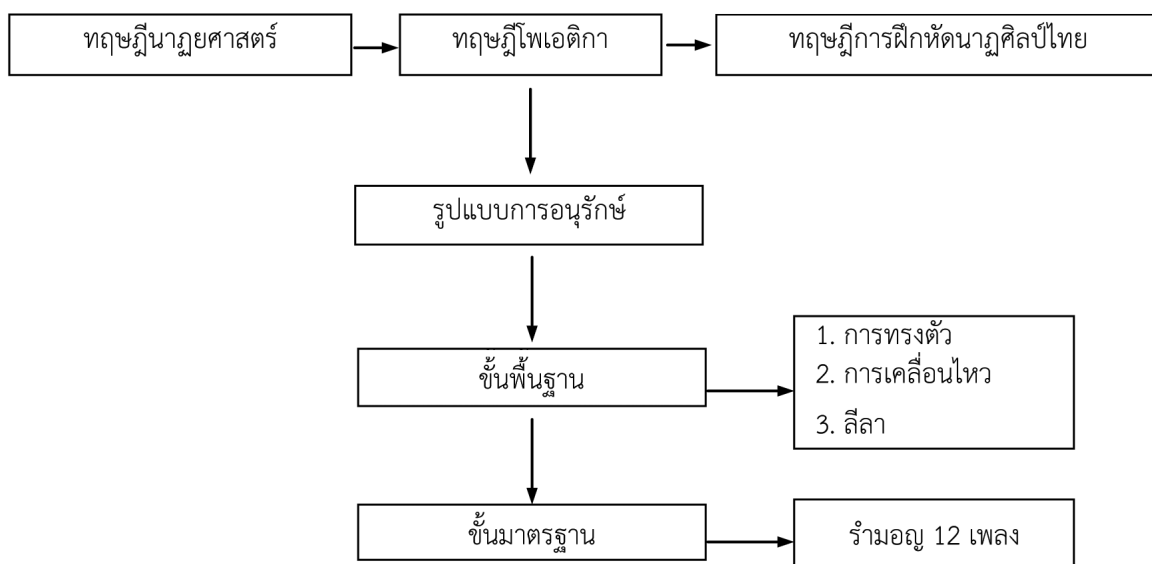
4. กำหนดการระยะเวลาอบรมเชิงปฏิบัติ ระยะเวลา 2 วัน สถานที่หอประชุมโรงเรียนวัดปรมายิภาวาสวรรวิหาร

5. กำหนดจัดพิธีไหว้ครูก่อนดำเนินการอบรมและมอบวุฒิบัตรแก่ผู้เข้ารับการอบรม

6. เครื่องมือตรวจสอบ ได้แก่ แบบสอบถาม และแบบประเมินก่อนและหลังเข้ารับการอบรม

ตอนที่ 4 ผลการประเมินรูปแบบการ

อนุรักษ์วัฒนธรรมการแสดงท้องถิ่น ผู้วิจัยได้ผลการประเมินภายหลังอบรมเชิงปฏิบัติการ เห็นด้วยกับรูปแบบ ร้อยละ 79.66 กลุ่มตัวอย่างให้ข้อเสนอแนะควรจัดทำคู่มือการฝึกหัด ควรจัดทำหลักสูตรตามอัธยาศัยในชุมชน

ภาพที่ 9 จำลองหลักการพัฒนาารูปแบบศิลปะการแสดงท้องถิ่นชุมชนมอญ เกาะเกร็ด

สรุปผลการวิจัย

1. วัฒนธรรมการแสดงท้องถิ่น มีทั้งสิ้น 6 ประเภท ได้แก่ ร่ำมอญ 12 เพลง เพลงเจ้าขาว ระบำบ้านไกล การละเล่นสะบ้า การเล่นทะแยมมอญ รำเจ้าพ่อหนุ่ม สภาพสังคมสิ่งแวดล้อม ความเจริญมากขึ้น ทำให้รูปแบบการแสดงสูญหายขาดการ สืบทอด

2. ศึกษาารูปแบบวัฒนธรรมการแสดงท้องถิ่น เพื่อนำมาสร้างและพัฒนาารูปแบบการอนุรักษ์วัฒนธรรมการแสดงท้องถิ่น จากข้อมูล

พื้นฐาน ประชากรจำนวน 40 คน เชื้อสายมอญ อายุ 50 ปี ขึ้นไป ร้อยละ 85 ครอบครักรอนุรักษ์และมีการฝึกหัดการแสดงท้องถิ่นทั้งสิ้น 4 ประเภท ได้แก่ ร่ำมอญ 12 เพลง เพลงเจ้าขาว ระบำบ้านไกล การละเล่นสะบ้า ส่วนรำเจ้าพ่อหนุ่มเป็นพิธีกรรมความเชื่อ ไม่ต้องมีการฝึกหัดแต่ครอบครักรอนุรักษ์ และการเล่นทะแยมมอญเป็นการแสดงของชุมชนบางกระดีเขตบางขุนเทียน กรุงเทพมหานคร

3. ผลการพัฒนาารูปแบบการอนุรักษ์จาก

การสรุปข้อมูลพื้นฐาน พบว่า การแสดงท้องถิ่นมี 4 ชุด ได้แก่ รำมอญ 12 เพลง การละเล่นสะบ้า เพลงเจ้าขาว และระบำบ้านไกล นำมาจัดรูปแบบการอนุรักษ์วัฒนธรรมการแสดงท้องถิ่น โดยจำลองหลักการพัฒนาแบบศิลปะการแสดง แบ่งเป็น 3 ชั้น

3.1 ชั้นพื้นฐาน การฝึกหัดการใช้สรีระ และการฟังเสียงดนตรี

3.2 ชั้นมาตรฐาน การรำมอญ 12 เพลง ได้แก่ เพลง ที่ 1 เพลงยากจ่างหะเป็น เพลงที่ 2 เพลง ณะบะซาน เพลงที่ 3 เพลงคอมทอ เพลงที่ 4 เพลง ขะว้าวตัว เพลงที่ 5 เพลงชะวัว ชะนอม เพลงที่ 6 เพลงนี้ไม่มีผู้ใดทราบชื่อ เพลงที่ 7 เพลงกะยาน เพลงที่ 8 เพลงมอญคละ เพลงที่ 9 เพลงหะว้าย เพลงที่ 10 เพลงเมียง-ปล้ายหะเลี้ย เพลงที่ 11 เพลงปากเมียงะ เพลงที่ 12 เพลงนกขมิ้น

3.3 ชั้นเบ็ดเตล็ด การแสดงการละเล่น สะบ้า เพลง เจ้าขาว ระบำบ้านไกล

4. ผลการประเมินรูปแบบการอนุรักษ์ วัฒนธรรมการแสดงท้องถิ่น โดยการนำผลการ ทดลองการอบรมเชิงปฏิบัติการการแสดงท้องถิ่น ระยะเวลา 2 วัน ก่อนดำเนินการอบรมเชิงปฏิบัติการ โดยจัดแบบทดสอบในกลุ่มตัวอย่าง 30 คน พบว่า เยาวชนในชุมชนมอญเกาะเกร็ดเห็นด้วยกับรูปแบบ การอนุรักษ์วัฒนธรรมการแสดงท้องถิ่นร้อยละ 79.66

อภิปรายผล

1. บริบทชุมชนวัฒนธรรมการแสดงท้องถิ่น ที่ผู้วิจัยจัดทำขึ้นอยู่บนพื้นฐานของการใช้วิธีการวิจัย

ด้วยการกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้ของชุมชน ทำให้ เกิดการอนุรักษ์ความสามารถในการวิเคราะห์ชุมชน ซึ่งจะนำไปสู่การแสวงหาแนวทางแก้ไขปัญหของ ชุมชนได้และนอกจากนั้นปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ยังสามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการสืบค้นองค์ความรู้ ที่สามารถปรับเปลี่ยนไปตามบริบทของชุมชน รวมทั้งสามารถอธิบายปรากฏการณ์ของชุมชนได้ ซึ่งสอดคล้องกับ โคเฮน และ อัฟฮอฟ (Cohen and Uphoff. 1977 : 4) (1) การมีส่วนร่วมในการ ตัดสินใจ (Decision Making) (2) การมีส่วนร่วมใน การปฏิบัติการ(Implementation) (3) การมีส่วนร่วม ในผลประโยชน์ (Benefits) (4) การมีส่วนร่วมในการ ประเมินผล (Evaluation)

2. รูปแบบวัฒนธรรมการแสดงท้องถิ่น ชุมชนมอญเกาะเกร็ด ผู้วิจัยได้ใช้กระบวนการแบบมี ส่วนร่วม 3 ขั้นตอน ดังนี้ (1) การศึกษารูปแบบ วัฒนธรรมการแสดงท้องถิ่นชุมชนมอญ (2) การ วางแผนปฏิบัติร่วมกับชุมชนระหว่างผู้วิจัยกับ ภูมิปัญญาท้องถิ่น กลุ่มเป้าหมาย จำนวน 40 คน โดย เน้นกระบวนการร่วมคิดร่วมกันวางแผน เพื่อให้ตรงกับสภาพปัญหาและต้องการของชุมชน (3) สร้าง รูปแบบการอนุรักษ์วัฒนธรรมการแสดงท้องถิ่น โดยผู้วิจัยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมและแนวคิด ทฤษฎีทางด้านนาฏศิลป์ จำลองหลักการพัฒนา รูปแบบศิลปะการแสดง

3. พัฒนารูปแบบการอนุรักษ์วัฒนธรรมการ แสดงท้องถิ่น ผู้วิจัยออกแบบจัดกระบวนการอนุรักษ์ ที่อยู่บนพื้นฐานแนวคิดทางนาฏศาสตร์ ทฤษฎี โปเอติกาและทฤษฎีการฝึกหัดทางด้านนาฏศิลป์ไทย

สามารถลำดับได้ 3 ชั้น ในการฝึกหัด โดยแบ่งประเภทของชุดการแสดงตามบริบททางวัฒนธรรม การแสดงและสรุปเป็นรูปแบบการอนุรักษ์วัฒนธรรม การแสดงท้องถิ่น มีการฝึกหัดเตรียมความพร้อมในขั้นพื้นฐาน ฝึกรำมอญ 12 เพลง ในชั้นมาตรฐาน การละเล่นพื้นบ้าน เพลงเจ้าขาว ระบำบ้านไกล การละเล่นสะบ้า ในชั้นเบ็ดเตล็ด โดยจัดประชุม 4 ขั้นตอน คือ (1) จัดผู้เชี่ยวชาญของชุมชนละ 1 คน ตรวจสอบเครื่องมือด้านพฤติกรรมการจัดกิจกรรม ด้านข้อมูลและประเมินวัฒนธรรมและประชาชน ส่วนรวม (2) คุณสมบัติกลุ่มตัวอย่างจัดเข้ารับการอบรมเชิงปฏิบัติการ (3) จัดกำหนดการทดลองปฏิบัติ (4) ประเมินผลการปฏิบัติการ

4. ผลของการใช้รูปแบบการอนุรักษ์ วัฒนธรรมการแสดงท้องถิ่นชุมชนมอญ โดยผ่านกระบวนการถ่ายทอด สืบสาน เพื่อการพัฒนา รูปแบบภายหลังการอบรมเชิงปฏิบัติการ พอจำแนกออกเป็น 2 ด้าน ตามวัตถุประสงค์การวิจัยดังนี้

4.1 ด้านพัฒนารูปแบบการแสดง ท้องถิ่นชุมชนมอญเกาะเกร็ด ในชุมชนมอญมีชุดการแสดง 6 ประเภท เป็นชุดการแสดงที่เคยปรากฏ ปัจจุบันชุมชนต้องการอนุรักษ์ 4 ประเภท ได้แก่ รำมอญ 12 เพลง เพลงเจ้าขาว ระบำบ้านไกล และการละเล่นสะบ้า สาเหตุดังต่อไปนี้

4.1.1 เนื่องจากชุมชนมีความรู้ ภาษามอญเพียงร้อยละ 20 จากการศึกษาบริบทชุมชน ข้อมูลพื้นฐาน ซึ่งการ ฟัง และพูด มีความสำคัญกับชุดการเล่นทะแยมมอญ

4.1.2 รำเจ้าพ่อหนุ่มเป็นพิธีกรรม ที่ยังคงมีอยู่ เป็นความเชื่อของชุมชน ซึ่งกระทำ ระหว่างเทศกาลสงกรานต์ มีการทำบุญกลางบ้าน จากการศึกษาบริบทของชุมชน ในบ้านลัดเกร็ด บ้านเสาธงทอง และบ้านโอง่าง ต้องจัดพิธีทำบุญ กลางบ้านในเทศกาลสงกรานต์

4.2 ด้านการประเมินรูปแบบการอนุรักษ์ วัฒนธรรมการแสดงท้องถิ่นชุมชนมอญนำผลการ ดำเนินงานการพัฒนา รูปแบบวัฒนธรรมการ แสดงท้องถิ่นได้องค์ความรู้ดังนี้

4.2.1 สามารถจัดทำคู่มือการ แสดงท้องถิ่น

4.2.2 ส่งผลให้ผู้เข้ารับการอบรม เชิงปฏิบัติ การสืบสานวิธีการถ่ายทอดในการดำเนิน การอบรม เริ่มจากพิธีไหว้ครู เพื่อให้เกิดความศรัทธา เป็นการอนุรักษ์วัฒนธรรมอย่างหนึ่ง และจัดระบบ การถ่ายทอดการฝึกหัด โดยแบ่ง ระยะเวลาให้สอดคล้อง กับความสามารถของผู้เข้ารับการอบรม

4.2.3 ด้านการประเมินคุณภาพ รูปแบบ โดยนำเสนอผลงานที่เข้ารับการอบรมทุกชุด การแสดงบนเวที

4.2.4 ด้านประกันคุณภาพรูปแบบ การอนุรักษ์วัฒนธรรมการแสดงท้องถิ่น คือการมอบ วุฒิบัตร

ข้อเสนอแนะในการวิจัย

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1. การพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์วัฒนธรรม การแสดง ท้องถิ่นชุมชนมอญ เพื่อให้เกิดการ

อนุรักษ์และสามารถฟื้นฟูได้นั้น รัฐบาลควรให้การสนับสนุนในเชิงนโยบายเพื่ออนุรักษ์ ทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ สนับสนุนงบประมาณการส่งเสริมในการรวมกลุ่มภูมิปัญญาเชื้อสายมอญในแต่ละสาขาการแสดง

2. ในด้านการจัดการศึกษาเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น เช่น โรงเรียน ควรมีการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นที่สอดคล้องกับสภาพปัญหา และความต้องการของชุมชน เพื่อส่งเสริมให้นักเรียนสามารถนำความรู้ไปใช้จริงในชีวิตประจำวัน โดยใช้บ้าน วัด โรงเรียน เป็นฐานการจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรมการแสดงท้องถิ่น

3. โรงเรียนควรมีหลักสูตร สารการเรียนรู้หลักสูตร ท้องถิ่นเพื่อปลูกฝังการอนุรักษ์ เห็นความสำคัญของชุมชน กิจกรรมวัฒนธรรม ประเพณี รวมทั้งแนวคิดทางนาฏศิลป์ ส่งเสริมให้นักเรียนรู้จักประยุกต์ สร้างสรรค์งาน

ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย

1. องค์กรภาครัฐ ควรส่งเสริมสนับสนุนให้นักวิชาการ ครู ผู้บริหารโรงเรียนหรือสถาบันการศึกษาในท้องถิ่น ผู้นำชุมชนและประชาชนในท้องถิ่น

ได้ร่วมกันวิจัยอบรมเชิงปฏิบัติการเพื่อการอนุรักษ์วัฒนธรรมการแสดงท้องถิ่นของชุมชนให้มากขึ้น

2. สถาบันอุดมศึกษา โดยเฉพาะมหาวิทยาลัยราชภัฏทั่วประเทศ ควรเป็นสถาบันหรือองค์กรกลางที่ส่งเสริมให้อาจารย์ นักศึกษาศึกษาวิจัย และเป็นศูนย์ประสานงานการระดมทุน การศึกษา งานวิจัย ในด้านการจัดการศึกษาเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นและสร้างองค์ความรู้สู่ระดับนานาชาติ

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรศึกษาวิจัยรูปแบบการพัฒนาการอนุรักษ์วัฒนธรรมการแสดงท้องถิ่นชุมชนมอญเกาะเกร็ดทางด้าน กระบวนการถ่ายทอดอย่างมีระบบ และระยะเวลาการฟื้นฟูให้เหมาะสม เพื่อเป็นแนวทางการอนุรักษ์พัฒนารูปแบบวัฒนธรรมการแสดงท้องถิ่นของชุมชนมอญเกาะเกร็ดอย่างยั่งยืน

2. ควรนำงานวิจัยรูปแบบการอนุรักษ์วัฒนธรรมการแสดงท้องถิ่นชุมชนมอญเกาะเกร็ด จังหวัดนนทบุรี ไปใช้กับชุมชนมอญในจังหวัดต่างๆ ของประเทศไทย เพื่อเป็นการอนุรักษ์วัฒนธรรมการแสดงท้องถิ่นของชุมชนมอญในท้องถิ่นนั้นต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, สำนัก. (2551). **แผนปฏิบัติการ การอนุรักษ์ สืบทอดประเพณีวัฒนธรรม ที่ตั้งงามสำหรับเครือข่ายทางวัฒนธรรม และประชาชน ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2551.** กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม.
- บุญศิริ นิยมทัศน์ และคณะ. (2550). **นาฏกรรมมอญรำ.** กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม.
- ยงยุทธ ชีรศิลป์. (2537). **แนวทางการเผยแพร่ และการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่นภาคเหนือ.** เจ็ดทศวรรษ กับงานสืบสานวัฒนธรรมล้านนา สถาบันราชภัฏเชียงใหม่ : ม.ป.พ.
- ยัม บัณฑิตยกุล. (2528). **งานพระเมรุมาศสมัยกรุงรัตนโกสินทร์.** กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์.
- สามารถ จันทร์สุรย์ และคณะ. (2541). **ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท.** กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิปัญญา.
- สุภางค์ จันทวานิช. (2539). **วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ.** พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุรพล วิรุฬห์รักษ์. (2543). **นาฏศิลป์ปริทรรศน์.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
- สำเร็จ บุญเรืองรัตน์. (2539). **ทฤษฎีการวัดและการประเมินผลการศึกษา.** กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัย ศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร.
- Cohnen. J.M. & Uphoff, N.T. (1977). **Rural Development Participation : Concepts and measures for project design, implementation and evaluation in rural development committee center for international Studies : Cornell University, January. (Mimeographed)**